

past, one can see the scale of neglect that occurred as a result of either a change in doctrinal teaching or an explicit denunciation of obedience to the hierarchical authorities in the Church.

In summary, an attempt to answer questions about the depth of the modern moral crisis is made. Conclusions are made that there is a lack of good will in some environments, including the Church, to deal seriously with the problem of pedophilia, because it would necessitate criticizing the ideology of tolerance popular in Western countries and acceptance of the non-heterosexual orientation, and this would already result in a real ideological crisis. It may be for this reason that so many critics remain on the plane of attacking the Catholic Church without any deeper consideration.

Keywords: homosexuality, canon law, Catholic Church, the papacy, pedophilia, sexual offenses, ephebophilia

DOI 10.33294/2523-4234-2019-29-1-201-210

Алла Арістова

Релігійний і релігієзнавчий туризм в Україні: проблеми розвитку

Здійснена релігієзнавча оцінка низки понять туризмознавства; обґрунтовано доцільність введення поняття “релігієзнавчий туризм”. Узагальнені й проаналізовані розбіжності релігійного і релігієзнавчого туризму як різних за багатьма параметрами видів туристичної діяльності. Окреслені проблеми розвитку релігійного і релігієзнавчого туризму в Україні та їхнє значення для розвитку міжконфесійного комунікування й толерантизації суспільного середовища.

Ключові слова: паломництво, релігійний туризм, релігієзнавчий туризм, туризмознавство, туристична діяльність, міжрелігійна толерантність

Повноцінне та гідне входження України до європейського культурного простору забезпечується, серед іншого, і засобами туризму. Через туристичні шляхи і маршрути, обмін туристами й технологіями туристичної індустрії країна відкриває себе світові та вбирає полікультурний і поліетнічний світ у себе. Серед складного й розгалуженого комплексу, що ним став сучасний туризм, окремішнє місце займає туризм релігійний. І річ не тільки в тім, що у давніх релігійних мандрівках прочан і палігримів історично закорінений феномен туризму, але в тому, що за силою своєї мотивації, особистісними спонуками до туристичної активності, глибоким історико-культурним та духовним змістом, впливом на ціннісні горизонти людини – релігійний туризм якісно вирізняється серед інших видів туризму.

Між тим, теоретико-аналітичне опрацювання проблем релігійного туризму лишається, скоріше, завданням, аніж здобутком. Навіть саме поняття “релігійний туризм” сповнене суперечливих конотацій і підходів, які рідко відчитуються науковцями. Так, у зарубіжних джерелах релігійний туризм визначено як тип туризму, коли люди подорожують індивідуально або в групах заради паломництва, місіонерства або з метою проведення дозвілля у товаристві одновірців [1, с. 448]. Тим самим наголошується на наявності певного способу релігійної діяльності

або релігійного комунікування як критерію виділення цього виду туризму. У вітчизняній літературі найчастіше користуються визначенням релігійного туризму як діяльності з надання послуг і задоволення потреб туристів, котрі прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться поза межами звичного для них середовища [2]. Тут, як бачимо, акцентується специфіка об’єктів туристичного інтересу і меншою мірою – наявність особливих потреб, які спонукають людей до туристичної активності. Крім того, до наукового обігу залучена ціла низка змістовно-споріднених термінів: “сакральний туризм”, “релігійно-паломницький туризм”, “езотеричний туризм”, “релігієзнавчий туризм”, “релігійно-пізнавальний туризм”, “науковий туризм релігійної спрямованості” тощо.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні доцільності міждисциплінарного поняття “релігієзнавчий туризм”; визначенні й розрізненні релігієзнавчого і релігійного туризму як видів туристичної діяльності, оцінці проблем та перспектив їхнього розвитку в Україні.

Усвідомлення істотних розбіжностей у мотивації віруючого прочанина і просто зацікавленого мандрівника в їх ставленні до релігійних об’єктів, у рівні вимогливості до пакету і якості послуг, що їх надають підприємства туристичної галузі, стало підставою для виокремлення двох основних різновидів релігійного туризму: “паломницького туризму” та “екскурсійно-пізнавального релігійного туризму” (або “релігійного туризму екскурсійно-пізнавальної спрямованості”). Такий поділ став сьогодні звичним і усталеним в туризмознавстві. Причому феномен паломництва значно глибше досліджений у вітчизняній та зарубіжній літературі (І. Басін, П. Білоус, С. Житеньов, К. Калужнікова, С. Панченко, Г. Попов, М. Рождественская). Паломницький туризм традиційно розглядається як сукупність подорожей представників різних конфесій з метою пошанування святих місць, сакральних і культових об’єктів тієї чи іншої релігії, а також для задоволення специфічно-релігійних потреб: звернутися до Бога з проханнями чи заповітними бажаннями, помолитися за рідних і близьких, отримати чудесне зцілення від фізичних і душевних хвороб, спокутувати гріхи, “доторкнутися до священного” з надією на Божу благодать, дотриматися релігійних звичаїв і традицій, здійснити важливі культові приписи (наприклад, хадж в ісламі), віддячити Богові за послані блага, здійснити подвижництво в ім’я віри тощо. На ці внутрішньо-інтимні, екзистенційні, духовно-місійні чинники релігійного туризму звертають увагу чимало дослідників – П. Яроцький, Т. Христов, В. Пазенок, Ю. Литвин та інші. Натомість екскурсійно-пізнавальний релігійний туризм характеризується як мандрівки з метою зацікавленого і допитливого огляду священних місць та культових об’єктів найперше як пам’яток історії, культури, сакральної архітектури і мистецтва, ознайомлення з різноманітними релігійними віруваннями й традиціями.

Наявні спроби виділити і деякий змішаний, синкретичний тип релігійного туризму, який ще називають “духовно-паломницьким” [3]. Утім, ця назва, на нашу

думку, геть невдала, бо, з одного боку, паломництво завжди передбачає певні духовні зусилля і спонукає до них, а з іншого – синтези різних видів туризму можуть бути значно ширшими за сполучення духовних, пізнавальних і паломницьких практик (наприклад, синтез паломництва, оздоровлення та лікування, медитаційних і спортивних практик, наукової цікавості, морального самовдосконалення та навчання тощо).

Наукова новизна полягає у застосуванні міждисциплінарного підходу до понятійного апарату туризмознавства; в оцінці адекватності туризмознавчих термінів з релігієзнавчого погляду; концептуалізації відмінностей між релігійним і релігієзнавчим туризмом.

Попри звичність вище наведеної термінології в теоретичному дискурсі, вона все частіше стає об'єктом критики з боку фахових релігієзнавців. Насамперед викликає дискусії словосполучення “екскурсійно-пізнавальний релігійний туризм”, де предикат “релігійний” насправді уживаний для позначення світського, релігійно-незаангажованого туристичного інтересу до священних об'єктів. З теоретико-методологічних міркувань екскурсійно-пізнавальний туризм, який не має на меті задоволення власне релігійних потреб, називати “релігійним” хибно, рівнозначно, як і нехтувати тим, що сучасний паломницький туризм немислимий без екскурсійно-пізнавальної складової.

Через те, більшої затребуваності набуває підхід, який виділяє у складній і розгалуженій системі функціонування туризму два різновиди:

1) власне релігійний туризм – паломництво, місіонерство, релігійний пілігримаж, мандрування як релігійно-аскетична обітниця, інші форми релігійного подвижництва;

2) релігієзнавчий туризм – просвітницько-пізнавальні подорожі для ознайомлення з релігійними пам'ятками, історією релігій світу, етнорелігійними традиціями і звичаями, надбаннями релігійної культури та/або задоволення спеціально-наукового чи богословського інтересу.

В цьому контексті спробуємо узагальнити відмінності релігійного й релігієзнавчого туризму, спираючись на теоретико-методологічні надбання як науки про туризм, так і академічного релігієзнавства.

По-перше, зазначені види туризму мають різну мету, а відтак – різний зміст і характер потреб, що спонукають людей до туристичної активності. Якщо прочанин має чітку релігійно-визначену мету здійснених подорожей [4, с. 50–57], то прибічник релігієзнавчого туризму, натомість, не означає за мету участь у тих чи інших релігійно-культових діях – колективних богослужіннях, спільних молитвах, обрядах поклоніння святиням, виконання встановлених для прочан ритуалів і приписів, долучення до колективних релігійних заходів (хресної ходи, релігійних зібрань, спільних медитацій, жертвопринесень, упорядкування і прибирання священної території тощо). Якщо він і долучається до релігійних практик, то здебільшого тимчасово, випадково, заради власної цікавості чи користуючись

нагодою, розглядаючи це не як змістовий стрижень, а як вдале доповнення до туристичної програми. Предметом його зацікавленості і метою подорожі є історична, культурна, мистецька, музейна, естетична цінність релігійних об’єктів, прагнення розширити горизонти своїх знань та ерудиції, допитливість щодо власних та чужих релігійних традицій [5, с. 127]. Релігієзнавчий турист має не сакральні, а пізнавально-просвітницькі мотивації своєї подорожі; не з благоговінням, а з інтересом відвідує об’єкти паломництва, священні для різних релігій; вчиться шанобливо ставитися до різних пам’яток релігійної історії людства.

Підкреслимо: релігійний туризм, паломництво, задовольняючи індивідуальні релігійні потреби, сприяє утвердженню вірянина у певній обраній конфесії, зміцненню його конфесійної ідентичності. Натомість релігієзнавчий туризм несе більший потенціал міжконфесійної відкритості, екуменічного, метарелігійного порозуміння, розширюючи світоглядні горизонти і спектр індивідуальних цінностей. Про це свідчать і дані Всесвітньої туристичної організації: на питання про те, чим приваблює сучасний релігієзнавчий туризм, 45 % респондентів обрали відповідь “незабутніми враженнями від побаченого”; 25 % – “поглибленням знань про інші культури і релігії”; 23 % – “задоволенням естетичних потреб”; 17 % – “духовним збагаченням”.

По-друге, представники релігієзнавчого туризму, на відміну від туризму релігійно-паломницького, висувають значно більше вимог до рівня і якості туристичних послуг – трансферу, обслуговування, харчування, комфортності розміщення, насиченості екскурсійної програми, організації дозвілля та інше. Якщо сама ідея паломництва ґрунтується на готовності вірянина жертвувати тимчасовими і скороминущими матеріальними благами заради вищих, вічних духовних сенсів й нерозривно пов’язана з аксіологією духовного подвигу, то релігієзнавчий туризм не надає цінностям подвижництва і самопожертви такого значення. Якщо участь у прощі не тільки припускає, але й зорієнтована на певні фізичні і духовні випробування, аскетичні обмеження, вихід за межі звичного способу життя (ночівля в келіях, кемпінгах, гуртожитках, у наметових містечках, просто в храмах чи на прилеглий території; скромна та пісна їжа; часті молитви), передбачає своєрідне добровільне зобов’язання віруючого перетерпіти усі труднощі і незручності, то релігієзнавчі тури, навпаки, націлені на забезпечення фізичного і психологічного комфорту подорожуючих. Як наслідок, індустрія релігієзнавчого туризму (на відміну від релігійного) безпосередньо залежить від стану й розвинутості туристичної інфраструктури.

Важливо врахувати, що для релігієзнавчого туриста вагомим значення набуває фаховий і цікавий супровід екскурсійного туру, можливість різноманітного заповнення вільного часу (театри, музеї, дискотеки, кав’ярні, шопінг тощо), запит на світські розваги (що вважається неприпустимим і забороненим для паломника). Відтак пакет туристичних послуг для паломника і релігієзнавчого туриста мусить бути різним. При цьому актуалізуються питання прикладного характеру: зорга-

нізувати потоки паломників і світських туристів у такий спосіб, аби забезпечити задоволення релігійних потреб для першої категорії, позарелігійних – для другої, уникаючи при цьому конфліктних ситуацій, непорозумінь, образ чи перешкоджань виявам релігійних почуттів.

По-третє, специфіка релігійного і релігієзнавчого туризму втілена і в різних соціально-психологічних характеристиках подорожуючих індивідів і груп, а саме цей аспект рідко береться до уваги. Релігійні туристи, прочани, як правило, є колективом вірян зі схожими релігійно-світоглядними орієнтаціями, духовними, сенсо-життєвими цінностями, усвідомленою релігійною та конфесійною ідентичністю. Під час прощі і спільних релігійних практик вони стають носіями певної субкультури, що ґрунтується на світоглядній та практично-обрядовій спільності; згуртовані установками взаємної підтримки колективної допомоги, спільних фізичних і духовних зусиль, МИ-відчуттям. Нерідко групи прочан закриті для іншовіруючих, прагнуть дистанціюватися не тільки від носіїв інакшої релігійної ідентичності, а й від місцевого населення, публічно демонструють свою інакшість. Натомість релігієзнавчі туристи – представники розбіжних світоглядних комплексів і конфесійних ідентичностей – у переважній більшості випадків формують різномірні за складом, вимогами, настроями, преференціями групи.

По-четверте, релігійний і релігієзнавчий туризм відрізняються за обсягами та константністю туристичних потоків. Підраховано, що паломники складають близько 30 % від загальної кількості туристів на релігійних маршрутах. Однак релігійний туризм виявився значно стійкішим до сезонних, політичних, календарних коливань туристичного потоку.

По-п'яте, зазначені види туризму різняться і за суб'єктами-організаторами туристичних подорожей, що конкурують на ринку туристичних послуг. Організацію і супровід релігієзнавчих турів забезпечують світські туристичні агенції, фірми, підприємства різних форм власності, менеджери туристичної галузі, ліцензовані чи самодіяльні гіді та консультанти. Натомість релігійний туризм (найперше паломництво і місіонерство) є сферою практично закритою для світського туристичного бізнесу. Тут головують релігійні організації, спеціальні церковні і біля-церковні структури, паломницькі служби, створені при всіх великих релігійних центрах, а суб'єктами туристичних послуг є переважно духовні особи, представники релігійних центрів та організацій.

Відтак не варто нехтувати і різним цільовим надходженням прибутку від релігійного та релігієзнавчого туризму. Якщо релігійний туризм поповнює найперше бюджети релігійних інституцій, то релігієзнавчий приносить значущі прибутки туристичним фірмам, приватному сектору, щедро наповнює місцеві і державні бюджети. Так, наприклад, релігієзнавчий туризм до Лурду (Франція) чи Фатіми (Португалія), Риму (Італія) чи Єрусалиму (Ізраїль), Варанасі (Індія) чи Стоунхенджу (Велика Британія) наповнює місцеві бюджети від десятка до сотень мільйонів доларів. У багатьох країнах надходження від туризму переважають

статті усіх інших доходів. Не зайве додати: згідно з новітніми даними Світової Туристичної Організації (UNWTO), від 300 до 330 мільйонів туристів щороку відвідують ключові релігійні об’єкти [6].

Наразі, лідерство за кількістю туристів утримують за собою Ізраїль, Ватикан і Саудівська Аравія. Так, прибутки Ізраїлю від міжнародного туризму складають приблизно 4–5 млрд доларів на рік, а Єрусалим щороку відвідують понад 3,5 млн осіб. Доходи приватного сектору в місяць хаджу до Мекки сягають близько 17 млрд доларів, а якщо додати до цієї суми прибуток компаній, задіяних у сфері транспорту, постачання й розподілу товарів і продуктів, то сукупний дохід приватних підприємців складатиме 28 млрд доларів. Загалом туристичний сектор Саудівської Аравії вливає в економіку понад 11 млрд доларів на рік (2 % ВВП країни); якщо врахувати, що влада Саудівської Аравії планує до 2042 р. приймати на хадж понад 6,5 млн паломників з мусульманських країн (замість нинішніх 1,5–2,5 млн), то масштаби ісламської релігійно-туристичної індустрії можуть стати найбільшими в світі [7].

На часі уточнення і комплексний аналіз туристичних потоків на теренах України, просування нових туристичних дестинацій, прокладання таких туристичних маршрутів, що були б привабливими для внутрішнього і зовнішнього релігійного й релігієзнавчого туризму, відкриваючи українцям і світові історичне багатство і конфесійне розмаїття релігійного життя України.

А ці спеціальні види туризму в Україні мають надзвичайний потенціал розвитку, який ще чекає свого розкриття. Україна – це не тільки унікальні пам’ятки релігійної архітектури і всесвітньо відомі паломницькі святині для православних прочан. Це й мережа римо-католицьких і греко-католицьких соборів, храмів, монастирських комплексів, сакральних об’єктів (Львів, Луцьк, Жовква, Зарваниця, Біла Церква, Чортків, Івано-Франківськ); архітектурні та історико-релігійні пам’ятки ранньо-протестантських конфесій (лютеран, кальвіністів, соцініан); священні місця паломництва хасидів з усього світу (Умань, Меджибож, Бердичів, Новоград-Волинський); унікальні пам’ятки караїмів і мусульман на кримських землях (у т. ч. єдине вціліле в Європі текіє дервішів); це, зрештою, жива книга багатовікової історії релігій на теренах, де зустрілися та перетнулися Схід і Захід; православна й католицька цивілізація; язичництво, християнство та іслам; релігії етнічних меншин і новопосталі нетрадиційні течії. Тут – полірелігійна європейська держава, де понад 120 конфесій знайшли свою нішу й аудиторію, витворили свій сакральний мікрокосмос; держава, де точилися не тільки гострі міжконфесійні конфлікти, а й народжувалися нові форми екуменізму і міжконфесійної толерантності.

Релігійний і релігієзнавчий туризм є вкрай важливими і для становлення національної самосвідомості, будучи джерелом знань про переплетення релігійних та національних ідентичностей народів, що заселяли ці терени, про ті стрижневі духовні інтуїції, що формували ментальність, психологію, світогляд українства;

засобом збереження і трансляції в поколіннях великого масиву знань і соціокультурної пам'яті.

Та попри запит на релігієзнавчий туризм та його вагомий культуротворчий потенціал, його розвиток блокується цілою низкою проблем. Серед них наступні:

1. Саме через вищий рівень вимогливості до рівня і якості туристичних послуг релігієзнавчий туризм потребує значно більших ресурсів для свого розвитку. Чимало об'єктів, гідних бути окрасою релігієзнавчих маршрутів і входити до реєстру світової культурної спадщини, перебувають у занедбаному і зруйнованому стані, потребують значних інвестицій для відновлення та утримання, нерідко – цільових регіональних і національних програм. Не кажучи вже про жалюгідний стан туристичної інфраструктури в частині регіонів.

Спеціальної уваги потребують об'єкти релігійного паломництва міжнародного значення, від туристичного обслуговування яких безпосередньо залежить імідж України за кордоном.

2. З урахуванням того, що релігієзнавчий туризм в Україні має переважно самодіяльний характер, болючою проблемою стає кадрове забезпечення. Жодного сумніву, що підготовка гідів та працівників цієї галузі туристичної індустрії вимагає не тільки загально-історичних і культурологічних знань, а надання спеціальної релігієзнавчої підготовки як складової фахової компетенції; не поверхової поінформованості, а обізнаності у віровченні, особливостях релігійно-культурної діяльності, організаційному улаштуванні різних конфесій, етики та етикету спілкування з духовними особами та вірянами.

3. В останні роки унаочнилися лакуни у правовій сфері щодо регламентації різних сфер спеціально-туристичної діяльності. Більшою мірою, втім, вони торкаються релігійного туризму: немає нормативного визначення паломництва, чітко не окреслений правовий статус прочан (зокрема прочан-іноземців), слабо імплементовані норми міжнародного законодавства в цій галузі, не відпрацьовані належним чином охоронно-правові, санітарно-епідеміологічні норми, проблеми безпеки тощо. Не вибудовані чіткі механізми організації ситуативного масового паломництва (наприклад, на час візиту провідних релігійних ієрархів, очільників церков, тимчасової демонстрації привезених священних реліквій, ініційованих релігійних ходів та інших масових акцій) тощо.

4. Окремою проблемою є невідконтрольність значної кількості самодіяльних турів та тінізація туристичної діяльності [8]. Лівова частка доходів і змін у туристичному секторі останніми роками залишається поза фокусом офіційної статистики; у статистичних бюлетенях з обліку туристичних потоків графа “релігійний туризм” відсутня, самодіяльні туристи і туropератори в облік не потрапляють. Серед цілей в'їзного і виїзного туризму релігійний туризм не згаданий (в кращому разі він підпадає під графу “інше” разом із культурним та спортивним обміном). Рядок “релігійна поїздка” є в анкеті прикордонної служби, але з оприлюдненням цих даних вочевидь є проблеми.

Якщо опиратися на офіційні дані Держстату, то більша частина прибутків туристичних підприємств надходить від виїзного туризму українців до інших країн, позаяк внутрішній туризм відіграє значно меншу роль, а в’їзний – взагалі другорядну. У 2017 р. серед 2,8 млн осіб, котрих обслуговували туроператори та турагенти країни, внутрішні туристи становили ледве 477 тис., а кількість туристів-іноземців – 39,6 тис. осіб (при тому, що Україну відвідали понад 14 млн іноземних громадян) [9]. Якщо врахувати здійснені аналітичні дослідження щодо структури туристичного потоку в Україні, де частка релігійного туризму орієнтовно визначена у 8–10 % (тобто вдвічі нижча за середньосвітові показники) [10], то й тоді кількість іноземців-споживачів таких туристичних послуг мала б складати не менше 1 млн осіб.

5. Назрілими є спеціальні заходи і програми з культурного просвітництва, PR та реклами, поширення інформації про вітчизняні сакральні пам’ятки. Невігластво щодо власного культурного багатства стримує розвиток внутрішнього туризму та розбудову туристичної інфраструктури.

6. Релігієзнавчий туризм безпосередньо залежить від стабільності й безпеки релігійно-політичної ситуації в регіоні. Це – спільна і актуальна проблема для більшості світових об’єктів туризму, але релігійний і релігієзнавчий туризм потерпають від неї щонайперше. Радикалізація і фундаменталізація, що супроводжують існування релігії в глобальному світі, перетворюють і самих туристів, і місця їх напливу, і сакральні пам’ятки (як символ інакшої віри та релігії) на принадли мішені для терористичних атак. Відтік туристів із країн, уражених військовими, національними, релігійними конфліктами, здатен помітно позначитися на економічних показниках. Україна відчула це повною мірою, коли політична криза, нарощення збройного конфлікту, анексія та окупація її територій призвели до різкого зменшення (практично вдвічі) в’їзних туристичних потоків. Крім того, це спричинило перерозподіл структури внутрішнього туристичного потоку: три чверті релігійного і релігієзнавчого туризму спрямовано тепер в Західну і Центральну Україну, близько 14 % – у східні області, менше 10 % – на південь країни.

7. Переважна орієнтація релігієзнавчо-туристичних послуг на літніх і мало-забезпечених туристів; а також відставання світських туроператорів на ринку послуг від релігійних центрів, що пропонують кращу організацію та супровід туристичних турів, більшу варіативність розміщення і харчування прочан (з використанням релігійної інфраструктури – готелів і гуртожитків для прочан при храмах і монастирях).

8. Окремою проблемою є ставлення місцевого населення до туризму релігійної і релігієзнавчої спрямованості; рівень мовної, психологічної, інформаційної готовності до масового напливу іноземних туристів, плекання атмосфери між-національної і міжконфесійної толерантності.

Попри зазначені проблеми і релігійний, і релігієзнавчий туризм в Україні мають неабиякі перспективи розвитку. Врахуємо, що 27 % усіх туристичних

об'єктів країни складають саме релігійно-культові пам'ятки. Спостерігається не тільки інтенсивне відродження релігійного туризму, а й розбудова паралельних (світських і церковних) інфраструктур, що конкурують у наданні туристичних послуг. Чимдалі, релігійний і релігієзнавчий туризм стають усе тісніше взаємопов'язаними. І найперше через те, що релігійний туризм невпинно втрачає колишні традиціоналістичні риси: прочани охоче користуються сучасними засобами транспорту і зв'язку, зростає рівень їхніх вимог до обслуговування, проживання та харчування, підвищується запит на додаткові пізнавально-екскурсійні послуги. Поліконфесійний і полікультурний світ обумовлює поєднання в людині різнопланових інтересів: вірянин іде на прощу до власних релігійних святинь і водночас охоче стає релігієзнавчим туристом, відвідуючи священні місця інших релігій, що приваблюють його як історичні, архітектурні, культурно-мистецькі, духовні, релігійно-культові об'єкти, відкриваючи для себе світ інших націй, традицій, релігій, духовних інтуїцій.

Запровадження поняття “релігієзнавчий туризм” у сферу туризмознавства та розрізнення понять “релігійний туризм” і “релігієзнавчий туризм” обумовлене принциповою відмінністю цих видів туристичної діяльності. Зазначені види туризму мають різну мету; різний зміст і характер потреб, що спонукають людей до туристичної активності; різні вимоги до якості і пакету туристичних послуг; відмінні соціально-психологічні характеристики подорожуючих індивідів і груп; різний обсяг та константність туристичних потоків тощо. Попри значну кількість проблем, які гальмують розвиток релігійного і релігієзнавчого туризму в Україні – брак матеріальних ресурсів, невипрацьованість туристичних маршрутів, слабкий розвиток туристичної інфраструктури, нестача висококваліфікованих фахівців, тінізація туристичної діяльності, безпекові проблеми, пов'язані з військовою агресією на території України тощо – ці види туризму мають значний потенціал розвитку.

Що важливо, релігійний і релігієзнавчий туризм є засобами оприсутнення духовних цінностей, зокрема відкритості, міжкультурної комунікації, шанобливості до різних релігій і конфесій, свободи віросповідання, духовної самореалізації, що генерує вкрай затребуваний сьогодні клімат міжрелігійної толерантності.

1. Gannon M. J., Baxter I. W. F., Collinson E. etc. Travelling for Umrah: destination attributes, destination image, and post-travel intentions // *The Service Industries Journal*. 2017. Vol. 37(7/8). P. 448–465.

2. Кляп М. П., Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1403828 (дата звернення – 13.01.2019).

3. Бабкін О. В. Спеціальні види туризму. URL: http://infotour.in.ua/babkin_02.htm (дата звернення – 13.01.2019).

4. Шульга Я. М. Мандрівки прочан: мотиви та очікування // Паломництво до київських православних святинь у XVIII ст.: соціоантропологічний вимір: дис. ... канд. іст. наук: спеціальність 07.00.01 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 272 с.

5. Яроцький П. Релігієзнавчий туризм – шлях толерантного взаємсприйняття конфесій // Практичне релігієзнавство: колективна монографія / за ред. проф. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: УАР, 2012. С. 122–139.

6. UNWTO. World Tourism Barometer. URL: <http://www2.unwto.org/content/data> (дата звернення – 13.01.2019).

7. Религиозный туризм: рынки недвижимости в святых местах. URL: <https://tranio.ru/articles/religiozny-turizm-rynki-nedvizhimosti-v-svyatykh-mestakh/> (дата звернення – 13.01.2019).

8. Олексієнко О. Нереалізований потенціал. Чим небезпечна тінізація туристичної галузі. URL: <http://tyzhden.ua/Economics/197540> (дата звернення – 13.01.2019).

9. Державна служба статистики України. Туристичні потоки. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення – 13.01.2019).

10. Пестушко В. Ю. Туризм як джерело доходів // Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки. Суми, 2015. Вип. 6. С. 223–228. URL: http://scinotesgeo.at.ua/Volume_6/pestushko.pdf (дата звернення – 13.01.2019).

SUMMARY

Alla Aristova

Religious and religious studies' tourism in Ukraine: problems of development

The article represents religious tourism as a special component of a branched complex of modern tourism. A comparative overview of the concepts used by tourism studies for describing religious tourism and its varieties was made. The advisability of introducing the concept of “religious studies’ tourism” is substantiated taking into consideration its greater scientific adequacy.

Unlike religious tourism, which includes pilgrimage, missionary work, religious education, traveling as an ascetic vow and other forms of religious selfless devotion, religious studies’ tourism consists of educational and cognitive travels for studying religious sights, the history of religions in the world, ethnical and religious traditions and customs, acquisitions of a religious culture and/or the satisfaction of special-scientific or theological interest. The author generalized and analyzed the differences between religious and religious studies’ tourism as different in many parameters types of tourism activity. These types of tourism have a different purpose; different content and the nature of the needs that motivate people to engage in tourism activity; different requirements for quality and package of tourist services; distinctive socio-psychological characteristics of travelling individuals and groups; unsimilar volume and constancy of tourist flows, etc.

Despite the significant number of problems that these things that hinder the development of religious and religious studies’ tourism in Ukraine – the lack of material resources, undeveloped tourist routes, low quality of the tourist infrastructure, the deficit of highly skilled specialists, the shadowing of tourism activities, safety problems associated with military aggression on the territory of Ukraine, and other – these types of tourism have a considerable potential of development.

The importance of religious and religious studies’ tourism in Ukraine for the development of interconfessional communication and creation a tolerant social environment was emphasized.

Keywords: pilgrimage, religious tourism, religious studies’ tourism, tourism studies, tourist activity, interreligious tolerance